

اندازه‌گیری آثار مداخله دولت در قیمتگذاری محصولات دامی بررسی موردی گوشت مرغ

مصطفی بستاک، دکتر حسین صادق*

چکیده

مداخله دولت در قیمتگذاری کالاهای کشاورزی از سیاستهای رایج بیشتر کشورهای در حال توسعه در دهه اخیر بوده است. این سیاستها دامنه وسیعی از مداخلات را در بر می‌گیرد که برخی مستقیم و برخی غیرمستقیم قیمت کالاها و نهاده‌های کشاورزی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. از جمله مهمترین این سیاستها می‌توان به کنترل قیمت‌های تولیدکننده و یا مصرف‌کننده، و یا وضع مالیات و یارانه بر روی یک یا چند کالا یا نهاده اشاره کرد. در ایران نیز بسیاری از کالاهای کشاورزی و دامی، از جمله گوشت مرغ، تحت تأثیر این مداخلات قرار داشته‌اند. این مداخلات بیشتر از طریق کنترل قیمت گوشت مرغ و یا پرداخت یارانه به نهاده‌های تولید این کالا، بویژه از

* به ترتیب: دانشجوی دوره دکتری و استادیار گروه اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس.

بیشتری برخوردار می‌شود (شرکت پشتیبانی امور دام و طیور، ۱۳۷۹).

بر اساس آمار FAO در سال ۱۹۹۹، ایران با تولید سالانه بیش از ۷۲۵ هزار تن گوشت مرغ، سیزدهمین کشور تولید کننده گوشت مرغ و تخم مرغ در جهان بوده است. از نظر مصرف سرانه نیز آمارهای وزارت کشاورزی آمریکا در سال ۱۹۹۹ نشان می‌دهد که میانگین مصرف سرانه تخم مرغ و گوشت مرغ در جهان به ترتیب ۱۴۰ عدد و حدود ۱۳ کیلوگرم بوده است. در میان کشورهای خاور میانه، عربستان سعودی و رژیم اشغالگر قدس به ترتیب با ۳۴/۷ و ۲۹/۲ کیلوگرم مصرف سرانه سالانه گوشت مرغ بالاترین مقدار و افغانستان با ۰/۷ کیلوگرم کمترین مقدار مصرف سرانه را داشته‌اند (صنعت مرغداری، ۱۳۷۸).

همچنین براساس آمار وزارت جهادکشاورزی در سال ۱۹۹۹، میزان مصرف سرانه سالانه گوشت مرغ در ایران حدود ۱۲ کیلوگرم و تخم مرغ ۸ کیلوگرم گزارش شده است که تقریباً برابر میانگین مصرف سرانه جهانی است، درحالی که مصرف سرانه گوشت مرغ در سال ۱۳۵۷ حدود ۵/۵ کیلوگرم و تخم مرغ حدود ۴/۸۸ کیلوگرم بوده که به ترتیب به طور متوسط سالانه رشدی معادل ۵/۷ و ۲/۸ درصد داشته است (شرکت پشتیبانی امور دام و طیور، ۱۳۷۷).

از نظر میزان اشتغال، آمار سال ۷۶ نشان می‌دهد که سهم اشتغال مستقیم و غیرمستقیم زیربخش دام و طیور (اعم از سنتی و صنعتی) بالغ بر ۲/۵ میلیون نفر بوده است (وزارت جهادسازندگی، ۱۳۷۷). از این میزان، سهم صنعت مرغداری با در اختیار داشتن مجموعه وسیعی از واحدهای پرورش‌دهنده مرغ گوشتی، تخم‌گذار با مزارع مرغ لاین اجداد و مادر، صنایع بسته‌بندی و کارخانه‌های سازنده لوازم مرغداری و تولید خوراک و دارو، ۴۰۰ هزار نفر یعنی حدود ۱۱/۴ درصد از کل شاغلان بخش کشاورزی بوده است (صنعت مرغداری، ۱۳۷۷).

بنابراین، محصولات دام و طیور چه از جنبه تأمین پروتئین مورد نیاز و امنیت غذایی و چه از جنبه سهم و جایگاه آن در اقتصاد کشاورزی ایران، از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. لذا لزوم گزینش سیاست‌های مناسب از جمله سیاست‌های قیمتگذاری در جهت افزایش کمی و کیفی این محصولات اجتناب ناپذیر می‌نماید. قیمتگذاری محصولات کشاورزی و دامی در طول سالهای

گذشته تحت تأثیر انواع سیاست‌های مداخله‌گرانه دولت قرار داشته است. این مداخلات بیشتر از طریق کنترل قیمت‌ها و یا پرداخت یارانه به خود کالا و یا نهاده‌های مورد استفاده در تولید این کالاها صورت گرفته است. محور اصلی این مقاله نیز اندازه‌گیری آثار سیاست‌های مداخله مستقیم دولت در قیمت‌گذاری محصولات دامی (بررسی موردی گوشت مرغ) طی دوره زمانی ۱۳۶۱-۶۸ است.

تاریخچه مداخلات دولت در قیمت‌گذاری محصولات دامی

هر چند شروع سیاست‌های مداخله‌گرانه دولت در قیمت‌گذاری کالاها را نمی‌توان به مقطع زمانی خاصی نسبت داد ولی این سیاست‌ها از گذشته‌های دور همواره مد نظر دولت بوده است. بررسی سوابق موضوع نیز نشان می‌دهد که در چند دهه اخیر این سیاست‌ها توجه جدی‌تری را به خود جلب کرده است.

در مورد گوشت مرغ و تخم مرغ، قیمت‌گذاری از سال‌های ۵۸ و ۵۹ در دستور کار دولت قرار گرفت و قیمت این دو کالا در سطح معینی تثبیت گردید، به طوری که قیمت هر کیلو مرغ زنده ۱۲۰ ریال و قیمت هر کیلو مرغ کشتار شده آماده طبخ ۱۴۵ ریال و قیمت هر کیلو تخم مرغ ۱۰۰ ریال تعیین شد. از طرف دیگر دولت با تحویل جوجه یکروزه گوشتی و جوجه یکروزه تخمگذار به ترتیب به قیمت هر قطعه ۲۵ ریال و ۵۰ ریال و تحویل دان و سایر نهاده‌های مورد نیاز به قیمت‌های دولتی سعی در تشویق تولیدکنندگان به پیروی از نرخهای تعیین شده نمود و برای نظارت و کنترل بر امر تولید و توزیع این دو کالا ستاد هماهنگی تولید و توزیع تخم مرغ را در وزارت بازرگانی ایجاد کرد (مؤسسه پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۶۱).

هر چند طی سال‌های مختلف تغییراتی جزئی در قیمت‌های مصوب روی داد ولی سیاست‌های مبتنی بر تثبیت قیمت تقریباً تا پایان سال ۶۹ و اوایل سال ۷۰ ادامه یافت. طی این دوران نهاده‌های اصلی پرورش طیور توسط دستگاه‌های مربوط تهیه و در قبال دریافت تعهداتی مبنی بر تحویل گوشت طبق ضوابطی خاص، در بین مرغداران توزیع می‌شد. به عنوان مثال بر اساس طرح ۴۲ روزه پرورش جوجه گوشتی که با هدف‌های افزایش تولید گوشت مرغ، صرفه‌جویی در

واردات دان، کاهش هزینه‌های تولید و ایجاد انگیزه‌های لازم برای حمایت از تولید خوراک طیور در داخل کشور در سال ۶۳ به اجرا درآمد، مرغداران ملزم شدند به ازای دریافت هر قطعه جوجه یکروزه گوشتی به قیمت ۴۶ ریال و ۲/۵ کیلو دان مصرفی مرغی به قیمت هر کیلوگرم ۳۵ ریال طی ۶ هفته، پس از کسر ۸ درصد تلفات، ۱/۱۵۰ کیلوگرم گوشت به دولت تحویل دهند، در حالی که قیمت جوجه یکروزه گوشتی در بازار آزاد بین حداقل ۱۰۰ و حداکثر ۲۵۰ ریال طی دوره ۶۱-۶۴ در نوسان بوده است. همچنین قیمت جوجه یکروزه تخمگذار و جوجه مادر یکروزه تخمگذار و پولت (نیمچه سه ماهه) تخمگذار نیز به ترتیب ۷۳ ریال، ۲۲۵ ریال و ۳۲۵ ریال برای هر قطعه بوده است (سازمان دامپروری کشور، ۱۳۶۴). البته نظارت و مراقبت بر انجام تعهدات و رعایت ضوابط تعیین شده دولتی توسط تولیدکنندگان کاری بسیار مشکل بود، به طوری که درصدی از مرغهای تولید شده به صورت قاچاق و خارج از چارچوبهای تعیین شده و با نرخهایی بالاتر، در بازار آزاد به فروش می‌رسید که در این زمینه آمار دقیقی در دست نیست، ولی براساس گزارشهای داخلی معاونت امور دام وزارت جهاد کشاورزی، این درصد بین سالهای ۶۱-۶۵ حدود ۱۰ و از سال ۶۵ تا ۶۷ حدود ۲۰ و طی سالهای ۶۸-۷۰ حدود ۳۰ درصد بوده است. علاوه بر این، به علت نبود امکان تأمین جوجه یکروزه گوشتی و تخمگذار به اندازه ظرفیتهای موجود و نیز محدودیتهای ناشی از تأمین دان و دارو و واکسن، سازمان دامپروری به مرغداران مرغ تخمگذار اجازه داده بود که دوره زمانی تولید خود را افزایش دهند و تولید مازاد بر تعهد خویش را در بازار آزاد به فروش برسانند (سازمان دامپروری کشور، ۱۳۶۴).

این وضعیت، یعنی سیاست تثبیت قیمتها، تا سال ۷۰ با فراز و نشیب‌هایی ادامه یافت. از اوایل سال ۷۰ سیاست آزادسازی گوشت مرغ و تخم مرغ در شورای اقتصاد به تصویب رسید و کمیته‌ای متشکل از بانک مرکزی، شرکت گسترش خدمات بازرگانی (وابسته به وزارت بازرگانی)، سازمان حمایت از مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان، با مسئولیت جهاد سازندگی مأمور تدوین آیین‌نامه‌ای در این زمینه شد. براساس این آیین‌نامه، ارزش مورد نیاز صنعت مرغداری ابتدا از ارزش دولتی به رقابتی و در مراحل بعدی بتدریج به شناور و صادراتی تبدیل شد.

این وضعیت نیز تا سال ۷۷ ادامه یافت. در سال ۷۷ سیاستهای آزادسازی صنعت مرغداری با ارائه طرحی تحت عنوان "ساماندهی صنعت طیور، با هدف شفاف‌سازی وضعیت تولید، ظرفیتها و هزینه‌های تولید و واقعی شدن قیمتها" وارد مرحله تازه‌ای شد. براساس این طرح، نرخ ارز مورد استفاده در صنعت طیور به نرخ ارز واریز نامه‌ای تغییر یافت. آزادسازی صنعت مرغداری، تغییرات زیادی در قیمت نهاده‌های دامی و گوشت مرغ و تخم مرغ ایجاد کرد، به طوری که قیمت دولتی نهاده‌های اصلی مورد استفاده در تولید مرغ و تخم مرغ، یعنی ذرت، کنجاله سویا و پودر ماهی که تا اوایل سال ۷۰ تقریباً ثابت بود، در بعضی موارد به بیش از ۳ برابر افزایش یافت. با افزایش قیمت این نهاده‌ها، قیمت گوشت مرغ در بازار آزاد از ۶۸۵ ریال در سال ۶۹ به ۱۶۴۰ ریال (بیش از ۲ برابر) در سال ۷۰ و به ۱۹۸۲ ریال در سال ۷۱ یعنی تقریباً به ۳ برابر افزایش یافت.

این تغییرات در فاصله زمانی ۷۰-۷۸ بسیار شدیدتر بود، به طوری که قیمت هر کیلوگرم از نهاده‌های ذرت، کنجاله سویا و پودر ماهی به ترتیب از ۱۵۰، ۷۶۰ و ۸۲۰ ریال در سال ۷۰ به ۱۲۹۱، ۱۷۸۰ و ۵۱۳۴ ریال در سال ۷۸ افزایش یافت؛ یعنی به ترتیب ۸/۶، ۲/۳۴ و ۶/۴ برابر شد. این موضوع با توجه به اینکه حدود ۶۰ تا ۷۰ درصد سهم هزینه‌های تولید را - که به تناسب تغییرات قیمت نهاده‌ها در سالهای مختلف متفاوت بوده است - هزینه نهاده‌ها تشکیل می‌دهد، می‌تواند تأثیر افزایش قیمت نهاده‌ها را بر قیمت تمام شده تولید و در نهایت قیمت بازار گوشت مرغ نشان دهد، به طوری که در طی همین مدت، قیمت خرید مصرف‌کننده گوشت مرغ در بازار از ۱۶۴۰ به ۹۵۴۳ ریال و قیمت تخم مرغ از ۶۷۴ ریال به ۴۵۰۵ ریال افزایش یافته است. جدول ۱ روند افزایش قیمت نهاده‌های اصلی مورد نیاز صنعت مرغداری و قیمت گوشت مرغ و تخم مرغ را به تفکیک قیمت‌های دولتی و آزاد طی دوره ۶۱-۷۸ نشان می‌دهد.

جدول ۱. قیمت دولتی و آزاد گوشت مرغ و تخم مرغ و نهاده های اصلی مورد نیاز

صنعت مرغداری طی سالهای ۶۱-۷۸

(واحد: ریال / کیلوگرم)

تخم مرغ		گوشت مرغ		بودر ماهی خارجی (۳)		کنجاله سویا (۲)		ذرت خارجی (۱)		سال
آزاد	دولتی	آزاد	دولتی	آزاد	دولتی	آزاد	دولتی	آزاد	دولتی	
۱۹۰	۱۷۵	۲۸۵	۲۶۰	۷۲	۶۸	۴۰	۳۸/۵	۳۰	۲۸	۶۱
۱۹۱	۱۷۵	۲۹۲	۲۶۰	۳۲	۶۸	۵۹	۳۸/۵	۳۳	۲۸	۶۲
۲۱۱	۱۷۵	۳۰۵	۲۶۰	۱۹۲	۶۸	۸۷	۳۸/۵	۴۸	۲۸	۶۳
۲۳۶	۱۷۵	۳۱۷	۲۶۰	۳۵۷	۶۸	۱۶۰	۳۸/۵	۶۳	۲۸	۶۴
۳۵۰	۱۷۵	۴۴۶	۲۶۰	۴۹۰	۶۸	۲۲۰	۳۸/۵	۸۶	۳۸	۶۵
۲۸۵	۱۷۵	۶۲۴	۲۶۰	۵۴۳	۶۸	۲۴۴	۳۸/۵	۹۵	۳۸	۶۶
۳۹۱	۱۷۵	۶۷۸	۲۶۰	۷۹۵	۶۸	۲۳۵	۳۸/۵	۱۲۵	۳۸	۶۷
۵۰۳	۱۷۵	۶۵۵	۲۶۰	۱۰۸۰	۶۸	۴۲۵	۳۸/۵	۱۵۶	۳۸	۶۸
۵۱۰	—	۶۸۵	۲۶۰	۸۰۰	۶۸	۴۱۵	۳۸/۵	۱۲۸	۳۸	۶۹
۶۷۴	—	۱۶۴۰	—	۸۲۰	۶۸ (۶۵۰)	۷۶۰	(۳۲۰) ۳۸/۵	۱۵۰	(۱۳۰) ۳۸	۷۰
۱۰۸۹	۶۵۰	۱۹۸۷	—	۱۲۷۷	۶۵۰	۵۳۹	۳۸۷	۲۳۱	۱۳۰	۷۱
۱۲۲۷	۱۲۰۰	۲۲۵۳	—	۹۹۰	۹۱۷	۵۵۹	۴۹۰	۳۲۱	۳۰۰	۷۲
۱۳۹۸	۱۲۵۰	۲۸۵۹	۱۷۵۰	۱۳۴۰	۹۸۰	۵۶۹	۵۵۰	۳۷۳	۳۱۲	۷۳
۲۱۹۳	۱۴۰۰	۴۲۸۲	۱۹۰۰	۱۷۹۵	۱۲۰۰	۹۲۱	۵۵۰	۴۶۰	۴۶۰	۷۴
۲۶۰۶	۱۶۰۰	۵۱۶۳	۲۶۰۰	۲۳۹۶	۱۵۰۰	۱۷۸۱	۶۸۰	۵۹۱	۵۱۰	۷۵
۳۱۱۳	—	۵۷۸۸	—	۲۷۶۱	۱۶۰۰	۱۶۴۷	۸۳۰	۶۳۱	۶۲۰	۷۶
۳۶۶۲	—	۶۸۹۱	—	۶۳۱۶	۲۶۶۷	۲۱۹۳	۱۰۸۷	۱۲۳۶	۱۲۳۵	۷۷
۴۵۰۵	—	۹۵۴۳	—	۵۱۴۴	۴۴۳۲	۱۷۸۰	۱۶۱۷	۱۲۹۱	۱۲۳۵	۷۸

مأخذ: شرکت پشتیبانی امور دام و طیور، گزارشهای سالهای مختلف؛ معاونت امور دام وزارت جهادسازندگی، مدیریت طرح و بررسیهای اقتصادی، گزارشهای سالهای مختلف؛ وزارت جهاد سازندگی، دفتر مطالعات جامع، خلاصه وضعیت موجود بخش کشاورزی آبان ۷۷؛ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزارشهای ماهانه مرغ و تخم مرغ از سری انتشارات کالای وزارت بازرگانی شماره های ۱۳ و ۱۵ سالهای ۶۱ و ۶۷

تذکر ۱: در سال ۷۰ که شروع آزاد سازی صنعت مرغداری بوده دو نرخ دولتی برای نهاده ها وجود داشته است.
تذکر ۲: از سال ۷۳ به بعد قیمت های دولتی گوشت مرغ و تخم مرغ به قیمت های تضمینی تغییر یافته است.

مدل تحقیق

مروری بر متون مربوط به موضوع نشان می دهد که برای اندازه گیری آثار سیاست های مداخله دولت در قیمت گذاری محصولات کشاورزی، بسته به اینکه مداخلات قیمت در کدام یک

از فرایندهای مختلف تولید، مصرف و تجارت و بازاریابی صورت گرفته و بسته به نوع هدفی که بر این سیاستها مترتب بوده است، روشها و مدلهای متفاوتی به کار گرفته شده است. از میان مطالعات مختلف انجام گرفته در این زمینه، مطالعات بانک جهانی از گستردگی بیشتری برخوردار بوده است. در یکی از این مطالعات از طریق تخمین حساسیتهای قیمتی عرضه و تقاضای محصولات و نهاده‌ها، تأثیر سیاستهای قیمتگذاری دولت بر بخش دامپروری کشور ونزوئلا تحلیل شده است (Tolley & et.al., 1982). در مطالعه دیگری، به کمک محاسبه "ضریب حمایت اسمی"^۱ و نرخهای حمایت محصولات کشاورزی، سیاستهای قیمتگذاری این محصولات در شرایط جدید تجارت بین المللی تحلیل شده است (Bahatia, 1995). خانم کروگر و همکارانشان در بررسی آثار سیاستهای قیمتگذاری محصولات کشاورزی در ۱۸ کشور از مناطق مختلف جهان، ابزارهای نرخ حمایت اسمی، نرخ حمایت ضمنی و نرخ حمایت مؤثر را مورد استفاده قرار داده‌اند (Krueger & et. al., 1991). در تحقیق دیگری برای تحلیل سیاستهای قیمتگذاری کشور مصر، نرخهای حمایت اسمی، مؤثر و کلی محصولات مختلف کشاورزی مورد محاسبه قرار گرفته است (Noham, 1995). برخی دیگر از مطالعات، رویکرد تابع سود را مورد استفاده قرار داده‌اند (Prez, 1995).

در این مطالعه با توجه به ماهیت سیاستهای مداخله قیمت در مورد گوشت مرغ، که نه تنها بر کنترل قیمت و تنظیم بازار آن، بلکه بر دخالت دولت در بازار نهاده‌های تولید و پرداخت یارانه‌های دولتی نیز شمول داشته (که از مهمترین آنها می‌توان به یارانه‌های پرداختی به تولیدکنندگان، بویژه در دوره زمانی ۶۱-۶۹ در قالب مابه‌التفاوت ارزش تخصیصی برای واردات نهاده‌های وارداتی مورد نیاز اشاره کرد)، ابزارهای نرخ حمایت اسمی، ضمنی و مؤثر مورد تحلیل قرار گرفته است.

بدین منظور، آثار سیاستهای مداخله دولت از بعد کنترل قیمت‌های تولید کننده و نیز از جنبه آثار اعمال نرخهای تخصیص یافته برای واردات نهاده‌ها مورد بررسی قرار گرفت. اثر اول،

---

1. Nominal protection coefficient

در حقیقت، تفاوت بین قیمت‌های پرداختی به تولیدکننده و قیمت‌های مرزی^۱ را در مورد یک کالای مشخص اندازه‌گیری می‌کند. معیار اندازه‌گیری این اثر "نرخ حمایت اسمی"^۲ و "نرخ حمایت ضمنی"^۳ است. اثر بعدی نیز از طریق "نرخ حمایت مؤثر"^۴ اندازه‌گیری می‌شود (Krueger, 1991).

روش این تحقیق تحلیلی - توصیفی است که با توجه به جنبه‌های نظری و کاربردی آن بیشتر از نظریه‌های اقتصاد خرد بهره‌گرفته شده است. دوره مورد بررسی سالهای ۶۱-۷۸ بوده و جمع‌آوری اطلاعات بیشتر از طریق مراجعه حضوری به مراکز و اسناد کتابخانه‌ای سازمانها و دستگاههای اجرایی و تخصصی ذیربط و نیز بهره‌گیری از بانکهای اطلاعاتی انجام گرفته است.

الف) نرخ حمایت اسمی

برای اندازه‌گیری اثر مداخله دولت بر قیمت‌های داخلی و کنترل قیمت تولیدکننده، معیار نرخ حمایت اسمی استفاده می‌شود. این نرخ، تفاوت بین قیمت‌های تولیدکننده را نسبت به معادل قیمت مرزی کالای مورد نظر به پول داخلی اندازه‌گیری می‌کند. یکی از روابطی که برای محاسبه نرخ حمایت اسمی به کار می‌رود عبارت است از:

$$NRP = \frac{P_i/P_{na} - P_i'/P_{na}}{P_i/P_{na}} = \frac{P_i - P_i'}{P_i} \quad (1)$$

که در آن، P_i قیمت داخلی محصول، P_i' معادل قیمت مرزی محصول و P_{na} شاخص قیمت کالاهای غیر کشاورزی است.

• $NRP > 0$ نشان‌دهنده این است که به کالای مورد نظر یارانه پرداخت می‌گردد یا به عبارتی از آن حمایت می‌شود.

• $NRP < 0$ نیز نشان می‌دهد که از کالای مورد نظر مالیات گرفته می‌شود یا به عبارتی

تحت حمایت قرار دارد.

1. Border prices

2. Nominal rate of protection

3. Implicit rate of protection

4. Effective rate of protection

استفاده از قیمت‌های مرزی به عنوان معیاری برای مقایسه قیمت‌های داخلی می‌تواند رویکردی مفید برای اندازه‌گیری سیاست‌های مداخله قیمت تلقی شود. ولی باید به چند نکته در این رابطه اشاره کرد:

۱. پذیرش قیمت‌های مرزی بر این فرض استوار است که قیمت‌های جهانی تحت تأثیر واردات کشور مورد نظر قرار ندارند. با توجه به اینکه ایران در مورد گوشت مرغ، گیرنده قیمت است و مقدار واردات ایران از این محصول بسیار ناچیز است، این فرض صدق دارد.

۲. قیمت‌های جهانی در بسیاری از موارد ممکن است قیمت‌های بازار آزاد نباشد. بویژه در مورد محصولات کشاورزی، قیمت‌های جهانی بسیاری از آنها به سبب پرداخت یارانه‌ها، سیاست‌های قیمتگذاری و محدودیتهای تجاری دچار اختلال است. اما سؤالی که باید مورد توجه قرار گیرد این است که آیا این اختلالات موقت است یا انتظار می‌رود در درازمدت استمرار یابد. تا هنگامی که این قیمت‌های دائمی و درازمدت در نظر گرفته می‌شوند، می‌توانند معرف هزینه فرصت یک کالای داخل به حساب آیند.

۳. قیمت‌های جهانی ممکن است در اثر عواملی کوتاهمدت همچون خشکسالی، دامپینگ توسط تولیدکنندگان بزرگ و ... نوسان پیدا کند.

با توجه به موارد فوق به نظر می‌رسد برای ارائه تصویر روشنتری از نرخهای حمایت اسمی بهتر است به جای توجه به نرخهای حمایت اسمی در یک سال مشخص، به روند این نرخها در یک دوره زمانی (و نه یک سال) توجه شود.

ب) نرخ حمایت ضمنی

در محاسبه نرخ حمایت اسمی، انتخاب نرخ ارز مورد استفاده برای تبدیل قیمت‌های مرزی به معادل قیمت‌های مرزی بسیار اهمیت دارد. به طور معمول نرخ ارز مورد استفاده در محاسبه این نرخ، "نرخ ارز اسمی"^۱ است، ولی باید توجه داشت که استفاده از چنین نرخ ارزی، محدودیتهایی را

---

1. Nominal exchange rate

بویژه در دوره‌های نرخ ارز ثابت ایجاد می‌کند. به عنوان مثال زمانی که تورم کشور بالاتر از سطح تورم جهانی باشد، قیمت‌های تولیدکننده در داخل، در مقایسه با قیمت‌های جهانی، در نرخ اسمی بالاتری در حال افزایش خواهند بود و لذا نتایج ناشی از محاسبه نرخ‌های حمایت ممکن است یارانه بیشتری (و یا مالیات کمتری) را از حالتی که در شرایط واقعی وجود می‌داشت نشان دهد. بنابراین مناسب‌تر این است که علاوه بر محاسبه نرخ حمایت اسمی (که در آن تبدیل قیمت‌های مرزی به قیمت‌های معادل، بر اساس نرخ ارز اسمی صورت می‌گیرد) یک نرخ حمایت ضمنی نیز که در آن به جای نرخ ارز اسمی از نرخ ارز واقعی برای تبدیل قیمت‌های مرزی استفاده می‌شود، مورد محاسبه قرار گیرد و سپس مقایسه‌ای بین این دو انجام شود.

نرخ حمایت ضمنی از طریق رابطه زیر محاسبه می‌شود:

$$NRP^* = \frac{(P_i/CPI) - (P_i^e)}{P_i^e} \quad (2)$$

که در آن، P_i^e قیمت مرزی محصول i به دلار، P_i قیمت داخلی محصول i به پول داخلی، e نرخ واقعی ارز و CPI شاخص قیمت مصرف‌کننده کالای i در داخل کشور است.

ج) نرخ حمایت مؤثر

نرخ حمایت اسمی فقط با توجه به بازار محصول به دست می‌آید و اثر اعمال محدودیت‌های تجاری و یا پرداخت یارانه و یا وضع مالیات بر نهاده‌های مورد استفاده در تولید کالای مورد نظر را نشان نمی‌دهد، در حالی که بخشی از مداخلات دولت از طریق پرداخت یارانه و یا وضع مالیات و حقوق و عوارض گمرکی بر روی نهاده‌های مورد استفاده در تولید کالا اعمال می‌شود. بنابراین تعرفه‌ها و سیاست‌های مداخله دولت در قیمتگذاری نه تنها قیمت‌های بازاری محصولات نهایی را تحت تأثیر قرار می‌دهد، بلکه ممکن است قیمت نهاده‌های اولیه و واسطه‌ای مورد استفاده در فرایند تولید را نیز تغییر دهد. این امر به نوبه خود تغییراتی را در ارزش افزوده ایجاد می‌کند که نرخ حمایت اسمی آن را نشان نمی‌دهد. لذا می‌توان گفت که نرخ حمایت مؤثر، معیار مناسبی برای اندازه‌گیری این اثرات است. با محاسبه این نرخ می‌توان تأثیر اقدامات حمایتی و سیاست‌های قیمتگذاری را در رابطه با نهاده‌های تولید و ارزش افزوده محصول و یا فعالیت مورد نظر اندازه‌گیری کرد. به عبارت دیگر، نرخ حمایت مؤثر تفاوت بین ارزش افزوده یک کالا و یا یک

فعالیت را در قیمت‌های داخلی و قیمت‌های جهانی اندازه‌گیری می‌کند.

رابطه نرخ حمایت مؤثر به صورت زیر است:

$$ERP = \frac{VA - \bar{VA}}{\bar{VA}} \quad (3)$$

که در آن، VA ارزش افزوده کالا یا فعالیت مورد نظر در قیمت‌های داخلی و $\bar{VA}$ ارزش

افزوده کالا یا فعالیت مورد نظر در قیمت مرزی است.

با توجه به تعریف ارزش افزوده، در محاسبه نرخ حمایت مؤثر، تفکیک بین نهاده‌های مبادله‌پذیر^۱ و مبادله‌ناپذیر^۲ و نهاده‌های مبادله‌شده^۳ و مبادله‌نشده^۴ از جمله مواردی است که باید مورد توجه قرار گیرد. براساس دیدگاه کوردن، نهاده‌های مبادله‌ناپذیر مورد استفاده در تولید یک کالا را می‌توان مشابه عوامل اولیه تولید به حساب آورد (بالاسا، ۱۳۶۸). بر این اساس، ارزش افزوده هر فعالیت، در برگیرنده دو بخش است؛ بخش اول شامل ارزش افزوده عوامل اولیه تولید و بخش دوم شامل ارزش افزوده نهاده‌های مبادله‌ناپذیر. در دیدگاه "بالاسا" نهاده‌های مبادله‌ناپذیر مشابه نهاده‌های مبادله‌شده با نرخ تعرفه صفر فرض می‌شوند و لذا قیمت این نهاده‌ها بر اثر تغییر در هزینه نهاده‌های مورد استفاده در تولید تغییر می‌یابد. بنابراین وی در محاسبه نرخ حمایت مؤثر تنها نهاده‌های مبادله‌پذیر را مورد توجه قرار می‌دهد. در این مقاله نیز رویکرد بالاسا در نظر گرفته شده است.

طبق تعریف، ارزش افزوده یک کالا عبارت است از تفاوت بین ارزش هر واحد آن کالا

و هزینه‌های واسطه‌ای (نهاده‌های) مورد استفاده در تولید هر واحد آن کالا یعنی:

$$V_j = P_j - C_j = P_j(1 - a_{ij}) \quad (4)$$

با وضع تعرفه بر روی محصول زبه اندازه t_j و یا حمایت اسمی از محصول زبه اندازه t_j و

وضع تعرفه بر روی نهاده i مورد استفاده در کالای زبه اندازه t_i ، ارزش افزوده آن کالا عبارت

است از:

1. Tradable inputs
3. Traded inputs

2. Non - tradable inputs
4. Non - traded inputs

$$V_j = P_j[(1+t_j) - a_{ij}(1+t_i)] \quad (5)$$

که در آن، V_j ارزش افزوده کالای زدر غیاب تعرفه، V_j ارزش افزوده کالای ز با وضع تعرفه به اندازه t_j بر روی کالا و t_i بر روی نهاده، a_{ij} سهم هزینه نهاده در ارزش یک واحد از محصول j ، P_j قیمت هر واحد محصول j و C_j هزینه‌های واسطه‌ای مورد استفاده در تولید هر واحد کالای j است.

بر این اساس و با توجه به تعریف ارائه شده برای نرخ حمایت مؤثر و اینکه بخشی از مداخلات دولت در قیمتگذاری محصولات دامی و گوشت مرغ از طریق پرداخت یارانه به نهاده‌های وارداتی مورد استفاده در تولید گوشت مرغ در قالب نرخهای ارز پایینتر صورت گرفته است و این نرخها نیز با واردات گوشت مرغ و نهاده‌های وارداتی تولید این کالا در سالهای مختلف متفاوت بوده است، برای بررسی اثر این سیاستها بر ارزش افزوده و نرخ حمایت مؤثر از این محصول، مناسبتر این است که ضمن تفکیک نهاده‌های مورد استفاده در تولید گوشت مرغ به نهاده‌های داخلی و نهاده‌های وارداتی، رابطه نرخ حمایت مؤثر را طوری گسترش دهیم که بتوان علاوه بر نرخهای تعرفه اسمی بر کالاهای نهایی و نهاده‌های مورد استفاده در تولید آن، نرخ ارز تخصیص یافته برای واردات کالا و نهاده‌ها را نیز در آن دخالت داد. لذا با توجه به رابطه ۳ و ۴ و توضیحات فوق برای VA و $V\dot{A}$ می‌توان نوشت:

$$V\dot{A} = E_1 P_j (1 - a_{ij}) \quad (6)$$

$$VA = E_1 P_j (1 + t_i) - [(E_2 P_j (a_{ij}) (1 + t_i) - E_1 P_j (a_{ij}) (1 + t_j))] \quad (7)$$

که در آن، VA ارزش افزوده داخلی، $V\dot{A}$ ارزش افزوده مرزی کالای j و P_j قیمت مرزی یک واحد محصول ز به دلار است. t_j و t_i نیز به ترتیب نرخ تعرفه (نرخ حمایت اسمی) بر روی محصول j و یا نهاده i را نشان می‌دهد. همچنین E_1 نرخ ارز مورد استفاده برای واردات کالا، E_2 نرخ ارز مورد استفاده برای واردات نهاده‌ها و $(a_{ij})_1$ و $(a_{ij})_2$ نیز به ترتیب سهم نهاده‌های وارداتی و نهاده‌های داخلی در تولید یک واحد محصول j است.

محاسبه نرخهای حمایت

۱. نرخهای حمایت اسمی و ضمنی

برای محاسبه نرخهای حمایت اسمی و ضمنی باید مقادیر داده‌ها و متغیرهای مورد نظر جمع‌آوری و معین شود. این داده‌ها براساس روابط ۱ و ۲ عبارت است از: قیمت‌های داخلی، "قیمتهای مرزی"، "معادل قیمت‌های مرزی"، "نرخ ارز اسمی و واقعی" و شاخص قیمت مصرف‌کننده داخلی.

برای به دست آوردن معادل قیمت‌های مرزی، علاوه بر نرخ ارز که قیمت‌های مرزی را به پول داخلی تبدیل می‌کند، داشتن اطلاعات لازم درباره‌ی نوع و مقادیر هزینه‌هایی که با ورود کالا به کشور و قرار گرفتن آن در شبکه توزیع داخلی به آن تعلق می‌گیرد نیز ضروری است که در ادامه به چگونگی محاسبه و استخراج هر یک از آنها می‌پردازیم.

الف) نرخ ارز اسمی و واقعی

همان‌گونه که پیشتر اشاره شد، نرخ ارز مورد استفاده در تبدیل قیمت‌های مرزی به قیمت‌های معادل می‌تواند نتایج حاصل از محاسبه نرخ حمایت را تحت‌تأثیر قرار دهد. از آنجا که نظام ارزی ایران طی دهه‌های اخیر بر نظام چندنرخ استوار بوده است، به کارگیری یک نرخ ارز واحد جهت تسعیر ارقام ریالی متغیرهای اقتصادی به دلار و برعکس، با مشکل روبه‌رو خواهد بود. لذا در چنین مواردی براساس تعریف‌های بین‌المللی، از یک نرخ موزون محاسباتی استفاده می‌شود. در این تحقیق به جای استفاده از نرخ ارز "رسمی" از متوسط موزون نرخهای مختلف ارز به عنوان "نرخ ارز اسمی" استفاده می‌شود که محاسبه آن نیز براساس میزان سهم ارز تخصیص یافته از طرف بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران با بهره‌گیری از نرخهای مختلف ارز نظیر رسمی، صادراتی، واریزنامه‌ای و نرخ ارز غیر رسمی (بازار آزاد) و همچنین وزن پرداخت‌های ارزی بابت کالاها و خدمات در جدول موازنه پرداختها انجام می‌گیرد.

برای محاسبه نرخ حمایت ضمنی علاوه بر نرخ ارز اسمی که در محاسبه نرخ حمایت اسمی به کار می‌رود، داشتن نرخ ارز واقعی نیز ضروری است. در متون اقتصادی، تعریف‌های مختلفی از

نرخ ارز واقعی ارائه شده است، ولی در بیشتر مطالعات، برای اندازه گیری نرخ ارز واقعی از تعریف این نرخ بر مبنای نظریه "برابری قدرت خرید"^۱ و یا PPP استفاده شده است. بر مبنای این نظریه، نرخ واقعی ارز از حاصل ضرب نرخ ارز اسمی و نسبت قیمت‌های خارجی به قیمت‌های داخلی به دست می‌آید، ولی در بسیاری از موارد بر استفاده از نسبت شاخص‌های قیمت به جای نسبت قیمت‌ها تأکید شده است. در اینجا برای محاسبه نرخ ارز واقعی از نسبت شاخص قیمت عمده فروشی آمریکا به شاخص عمده فروشی ایران استفاده شده است:

بنابراین:

$$e = \frac{WPI(US).E}{WPI(I)} \quad (۸)$$

که در آن، E نرخ ارز اسمی (نرخ موزون ارز) و e نرخ واقعی ارز و WPI(US) و WPI(I) به ترتیب شاخص عمده فروشی آمریکا و ایران است. نتایج محاسبات در جدول زیر نشان داده شده است:

جدول ۲. نرخ ارز واقعی طی سالهای ۶۱-۷۸

(واحد: دلار به ریال)

سال	۶۱	۶۲	۶۳	۶۴	۶۵	۶۶	۶۷
نرخ ارز واقعی	۲۶۳/۲۶	۲۳۹/۶۷	۲۵۴/۶۷	۵۳۴/۵۲	۴۳۵/۶۲	۳۲۳/۱۱۲	۳۲۰/۳۱
سال	۶۸	۶۹	۷۰	۷۱	۷۲	۷۳	۷۴
نرخ ارز واقعی	۳۵۸/۰۳	۳۹۴/۲	۴۰۴/۹۹	۳۹۰/۹۶	۴۳۰/۱۲۴	۴۱۹/۹	۲۸۶/۶۳
سال	۷۵	۷۶	۷۷	۷۸			
نرخ ارز واقعی	۳۹۸/۸	۴۵۹/۹	۴۷۸/۱۱	۵۰۷/۶			

مأخذ: محاسبات تحقیق

ب) قیمت‌های داخلی و معادل قیمت‌های مرزی

قیمت‌های داخلی

قیمت‌های داخلی گوشت مرغ عبارت است از قیمت هر کیلو گوشت مرغ به صورت عمده فروشی. اطلاعات مربوط به این قیمت‌ها با استفاده از آمارهای موجود در شرکت پشتیبانی امور

1. Purchasing power parity

دام و طیور کشور و سایر دستگاه‌های ذیربط و اطلاعات مربوط به قیمت انواع مختلف محصولات دامی، بویژه در دوره بعد از سال ۶۰، از سوی صندوق عمران مراتع و ... جمع‌آوری شده که میانگین قیمت سالانه آنها ملاک قرار گرفته است. برای سالهای ۶۱ تا ۶۴ و ۶۵ تا ۶۷ و ۶۹ تا ۷۰ که به ترتیب حدود ۱۰، ۲۰ و ۳۰ درصد گوشت مرغ، خارج از شبکه توزیع دولتی در بازار آزاد به فروش رفته، میانگین موزون قیمت دولتی و بازار آزاد ملاک قرار گرفته است.

جدول ۳. قیمت تولیدکننده گوشت مرغ طی سالهای مختلف

(واحد: کیلوگرم/ریال)

سال	۶۱	۶۲	۶۳	۶۴	۶۵	۶۶	۶۷	۶۸	۶۹	۷۰	۷۱
قیمت	۲۷۲/۵	۲۷۸	۲۸۵	۲۹۷	۳۴۵	۳۶۰	۳۸۴	۴۳۵	۵۹۶	۱۴۲۶	۱۷۲۴
سال	۷۲	۷۳	۷۴	۷۵	۷۶	۷۷	۷۸				
قیمت	۱۹۶۰	۲۴۸۷	۲۶۳۸	۴۴۹۱	۵۰۳۵	۶۰۷۳	۸۳۰۲				

مأخذ: شرکت پشتیبانی امور دام و طیور، دفتر برنامه‌ریزی، بودجه و تشکیلات، گزارش سالهای مختلف؛ گزارشهای ماهانه بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران؛ معاونت امور دام وزارت جهادکشاورزی، مدیریت طرح و بررسیهای اقتصادی، گزارشهای سالهای مختلف

معادل قیمت‌های مرزی و یا قیمت‌های مرزی معادل

گوشت مرغ در ایران کالایی عمدتاً وارداتی است، لذا قیمت‌های مرزی گوشت مرغ که برای سالهای مختلف از طریق سالنامه‌های تجاری فائو و آمارهای بازرگانی خارجی ایران و منابع گمرک جمهوری اسلامی استخراج شده‌است، باید برای این نوع هزینه‌ها تعدیل شود. این هزینه‌ها در ایران در برگیرنده دامنه‌ی زیادی از اقلام هزینه‌است که براساس قوانین بودجه سالانه، مقررات، صادرات و واردات و آیین‌نامه‌های اجرایی آن، قوانین امور گمرکی و آیین‌نامه‌های اجرایی آن، مقررات بانک مرکزی جمهوری اسلامی و سایر ضوابط و مقررات، بر روی واردات گوشت مرغ و سایر کالاهای وارداتی برای ورود به شبکه توزیع داخلی انجام می‌شود. در مورد واردات گوشت مرغ از مهمترین اقلام این هزینه‌ها می‌توان به هزینه‌های ثبت سفارش، گشایش اعتبار، کارمزد مراکز تهیه و توزیع، هزینه‌های بازرسی و دامپزشکی، هزینه تخلیه و ترخیص و هزینه‌های حمل و نقل اشاره کرد.

جدول ۴ انواع مختلف هزینه‌های پیشگفته را نشان می‌دهد.

جدول ۴. انواع مختلف هزینه‌های تعدیل‌کننده قیمت‌های مرزی و تعرفه‌های مربوط

ردیف	نوع هزینه	چگونگی محاسبه آن
۱	ثبت سفارش	برای گوشت مرغ طی سالهای ۶۱ تا ۷۴ بابت گشایش اعتبار، هزینه دریافت نمی‌شده است، ولی از سال ۷۴ به بعد برای سالهای ۷۵-۷۶ و ۷۷-۸۸ به ازای هر دلار به ترتیب ۲۰۰ ریال و ۲۷۵ ریال هزینه ثبت سفارش دریافت شده است
۲	گشایش اعتبار	۰/۰۰۰۵ ارزش ریالی cif
۳	هزینه‌های بانکی	۰/۰۰۲ ارزش ریالی cif
۴	هزینه‌های کارمزد مراکز	۰/۰۰۰۵ ارزش ریالی cif
۵	بیمه	۰/۰۲ ارزش ریالی cif
۶	هزینه‌های گمرکی و ترخیص	۰/۱۰۷۵ ارزش ریالی cif
۷	تخلیه	طی سالهای ۶۱-۶۳ به طور متوسط ۲۰ ریال در هر کیلوگرم طی سالهای ۶۵-۶۷ به طور متوسط ۲۳/۵ ریال در هر کیلوگرم طی سالهای ۶۸-۶۹ به طور متوسط ۲۵ ریال در هر کیلوگرم طی سالهای ۷۰-۷۱ به طور متوسط ۲۸ ریال در هر کیلوگرم طی سالهای ۷۲-۷۴ به طور متوسط ۳۰ ریال در هر کیلوگرم طی سالهای ۷۵-۷۷ به طور متوسط ۳۴ ریال در هر کیلوگرم طی سالهای ۷۸-۷۹ به طور متوسط ۴۰ ریال در هر کیلوگرم
۸	حمل و نقل	طی سالهای ۶۱-۶۲، ۱۰۰ ریال در هر کیلوگرم طی سالهای ۶۳-۶۵، ۱۱۰ ریال در هر کیلوگرم طی سالهای ۶۶-۶۷، ۱۲۵ ریال در هر کیلوگرم طی سالهای ۶۸-۶۹، ۱۵۰ ریال در هر کیلوگرم طی سالهای ۷۰-۷۱، ۱۸۰ ریال در هر کیلوگرم و طی سالهای ۷۲-۷۳، ۲۰۰ ریال در هر کیلوگرم طی سالهای ۷۴-۷۵، ۲۱۵ ریال در هر کیلوگرم طی سالهای ۷۶-۷۷، ۲۳۰ ریال در هر کیلوگرم طی سال ۷۸، ۲۵۰ ریال در هر کیلوگرم
۹	هزینه‌های بالاسری و نگهداری	طی سالهای ۶۱-۶۲، ۵۲ ریال در هر کیلوگرم طی سالهای ۶۳-۶۴، ۵۵ ریال در هر کیلوگرم طی سالهای ۶۵-۶۶، ۵۸ ریال در هر کیلوگرم طی سالهای ۶۷-۶۸، ۶۱ ریال در هر کیلوگرم طی سالهای ۶۹-۷۰، ۶۳ ریال در هر کیلوگرم طی سالهای ۷۱-۷۲، ۶۵ ریال در هر کیلوگرم طی سالهای ۷۳-۷۴، ۶۸ ریال در هر کیلوگرم طی سالهای ۷۵-۷۷، ۷۵ ریال در هر کیلوگرم طی سالهای ۷۸-۷۹، ۸۰ ریال در هر کیلوگرم
۱۰	هزینه‌های آفت	حداقل ۳ درصد ارزش ریالی cif
۱۱	سود واردکننده	حداقل ۱۰ درصد ارزش ریالی cif

مأخذ: ردیف ۱، قوانین بودجه سالانه؛ ردیفهای ۲ و ۳، بخشنامه‌های بانک مرکزی؛ ردیف ۴، مقررات صادرات و واردات؛ ردیف ۵، بخشنامه‌های بیمه مرکزی؛ ردیفهای ۶ و ۷، قوانین امور گمرکی؛ ردیفهای ۸، ۹ و ۱۰، شرکت پشتیبانی امور دام و طیور، دفتر برنامه‌ریزی بودجه و تشکیلات؛ ردیف ۱۱، سازمان حمایت از مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان

جدول ۵. قیمت‌های مرزی هر کیلوگرم گوشت مرغ و جمع هزینه‌های مذکور را که براساس تعرفه‌های مندرج در جدول ۴ و در نرخهای مختلف ارز محاسبه شده است، نشان می‌دهد.

جدول ۵. قیمت‌های مرزی گوشت مرغ و مجموع هزینه‌های تعدیل‌کننده قیمت‌های مرزی در سالهای مختلف

سال	قیمت مرزی (کیلوگرم/دلار)	قیمت مرزی در نرخهای مختلف ارز (ریال)			مجموع هزینه‌ها در نرخهای مختلف ارز (ریال)		
		در نرخ ارز رسمی (دولتی) (۲)	اسمی (متوسط موزون) (۳)	واقعی (۴)	در نرخ ارز رسمی (دولتی) (۵)	در نرخ ارز رسمی (موزون) (۶)	واقعی (۷)
۶۱	۱/۶۵	۱۳۹/۲۴	—	—	—	—	
۶۲	۱/۶	۱۳۹/۵۲	—	—	—	—	
۶۳	۱/۶۴	۱۵۰/۳۲	—	—	—	—	
۶۴	۱/۶۹۵	۱۴۹/۲۴	۳۳۹/۹۷	۹۰۱	۲۴۰	۳۱۹	
۶۵	۱/۶۹۵	۱۳۰/۱۹	۳۶۸/۶۶	۸۵۸/۶	۲۳۸	۳۲۵	
۶۶	۱/۴۰۰	۹۸/۱۴	۳۱۰/۱	۴۹۶	۲۴۱	۳۱۸	
۶۷	۱/۳۰۰	۹۰	۳۰۸/۲۳	۴۱۶	۲۴۲	۳۲۱	
۶۸	۱/۲۵۰	۹۰/۰۴	۳۷۳/۸۷	۴۴۷/۵	۲۶۸	۳۷۲	
۶۹	۱/۲۰۰	۸۰/۳۳	۴۷۲/۸	۴۷۴	۲۶۷	۴۰۹	
۷۰	۱/۱۵	۷۷/۸۳	۵۵۸/۴۵	۴۶۵/۷۵	۲۹۹	۴۷۳	
۷۱	۱/۱۴۵	۷۵/۲۶	۷۵۰/۰۹	۴۴۷/۶	۳۰۰	۵۴۵	
۷۲	۱/۲۹۲	۲۱۲۷	۱۱۵۰	۵۵۵/۷	۱۰۶۶	۷۱۲	
۷۳	۱/۱۶۶	۲۰۳۹	۱۴۲۴/۵	۴۸۹/۶	۱۰۳۷	۸۱۴	
۷۴	۱/۲۰۸	۲۱۰۸/۶	۲۰۸۴/۸	۴۶۳/۷	۱۰۷۷	۱۰۶۹	
۷۵	۱/۲۰۸	۲۱۰۸/۶	۲۶۵۰	۴۸۱/۶	۱۰۸۹	۱۲۸۵	
۷۶	۱/۲۰۰	۲۱۰۲	۳۳۳۵	۵۵۱/۸	۱۱۰۰	۱۵۴۸	
۷۷	۱/۲۰۰	۲۱۰۳	۳۶۳۱/۲	۵۷۳	۱۱۰۲	۱۸۵۵	
۷۸	۱/۱۰۰	۱۹۲۷/۷	۴۵۸۲/۹	۵۵۷/۶	۱۰۶۹	۲۰۲۱	

مآخذ: ستون ۱، گمرک جمهوری اسلامی ایران؛ شرکت پشتیبانی امور دام و طیور، دفتر برنامه ریزی، بودجه و تشکیلات؛ FAO Trade years book سالهای مختلف؛ ستونهای ۲ تا ۷، محاسبات تحقیق

با مشخص شدن این هزینه‌ها و در دسترس بودن اطلاعات مربوط به قیمت‌های مرزی، محاسبه "معادل قیمت‌های مرزی" که در حقیقت حاصل جمع هزینه‌های انجام شده بر روی کالا و قیمت مرزی (cif) آن است، براحتم امکانپذیر می‌گردد. جدول ۶، این قیمت‌ها را که براساس

داده‌های جدول ۹ و در نرخهای مختلف ارز محاسبه شده است نشان می‌دهد.

جدول ۶. معادل قیمت‌های مرزی هر کیلوگرم گوشت مرغ در نرخهای مختلف ارز

طی سالهای مختلف

(واحد: ریال)

سال	در نرخهای ارز رسمی (دولتی)	در نرخهای ارز اسمی (موزون)	در نرخهای ارز واقعی
۶۱	—	—	—
۶۲	—	—	—
۶۳	—	—	—
۶۴	۲۸۹/۲۴	۶۵۹	۱۷۰۳
۶۵	۳۶۸/۱۹	۶۹۳/۶	۱۴۲۴
۶۶	۳۳۹/۴	۶۲۸	۱۰۰۱
۶۷	۳۳۲	۶۲۹/۳	۷۹۵/۵
۶۸	۳۵۸	۷۴۶	۷۹۰
۶۹	۳۴۷/۳	۸۸۱/۸	۸۸۲
۷۰	۳۷۶/۸	۱۰۶۱/۵	۸۳۹
۷۱	۳۷۵/۲۶	۱۲۹۵	۸۹۱
۷۲	۳۱۹۳	۱۸۶۲	۸۲۵
۷۳	۳۰۷۶	۲۲۳۸/۵	۶۸۱
۷۴	۳۱۸۵	۳۱۵۴	۵۹۳
۷۵	۳۱۹۷	۳۹۳۵	۵۹۱
۷۶	۳۲۰۳	۴۸۸۳	۶۵۲
۷۷	۳۲۰۵	۵۵۰۲	۶۵۹
۷۸	۲۹۹۶/۷	۶۸۹۰	۶۳۴

مأخذ: جدول ۵

پس از مشخص شدن "قیمتهای مرزی" و "قیمتهای معادل مرزی" و با داشتن نرخهای مختلف ارز و قیمت‌های داخلی گوشت مرغ، محاسبه نرخ حمایت اسمی و ضمنی امکانپذیر می‌شود. توضیح این نکته نیز ضروری است که نرخ ارز مورد استفاده برای محاسبه نرخ حمایت اسمی و نرخ حمایت مؤثر، نرخ ارز اسمی (موزون) و برای محاسبه نرخ حمایت ضمنی نرخ ارز واقعی است. ولی

اندازه گیری آثار ...

برای ارائه تصویر روشنتری از نرخهای حمایت، این دو نرخ یک بار نیز در قیمتتهای مرزی و با نرخ ارز رسمی (دولتی) محاسبه شده اند. جدول ۷، نرخ حمایت اسمی و ضمنی گوشت مرغ را که براساس روابط ۱ و ۲ و ارقام جدولهای ۳ و ۶ محاسبه شده است، نشان می دهد.

جدول ۷. نرخ حمایت اسمی و ضمنی گوشت مرغ طی سالهای مختلف

(واحد: درصد)

نرخ حمایت ضمنی	نرخ حمایت اسمی			سال
	در معادل قیمتتهای مرزی		در قیمتتهای مرزی	
	در نرخ ارز رسمی (متوسط موزون) (۳)	در نرخ ارز دولتی (رسمی) (۲)	در نرخ ارز رسمی (متوسط موزون) (۱)	
(۴)				
—	—	-۲۴/۶	—	۶۱
—	—	-۲۳/۵	—	۶۲
—	—	-۲۶/۸	—	۶۳
-۵۴/۵	-۵۴/۹	-۲۳/۷	-۱۵	۶۴
-۴۹	-۵/۳	-۶/۳	-۶	۶۵
-۴۰/۷	-۴۲/۷	۶/۲	۱۶	۶۶
-۳۸/۳	-۳۹	۱۵/۷	۲۵	۶۷
-۴۰	-۴۱/۷	۲۱/۵	۱۶	۶۸
-۳۲۴	-۳۲/۴	۷۱/۶	۲۶	۶۹
۳۷/۹	۳۴/۳	۲۷۸/۴	۱۴۲	۷۰
۴۵/۱	۳۳/۱	۳۵۹/۴	۱۳۰	۷۱
۴۱	۵/۳	-۳۸/۶	۷۰	۷۲
۵۴/۳	۱۱/۱	-۱۹/۱	۷۵	۷۳
۶۴/۸	-۱۵/۳	-۱۴/۲	۷۵	۷۴
۶۴/۵	۱۴/۱	۴۰/۵	۶۹	۷۵
۴۳/۶	۳/۱	۵۷/۲	۵۱	۷۶
۴۲/۸	۱۰/۴	۸۹/۵	۵۸	۷۷
۷۱/۶	۲۰/۵	۱۷۷	۷۱	۷۸

ماخذ: محاسبات تحقیق

۲. نرخ حمایت مؤثر

برای محاسبه نرخ حمایت مؤثر، باید ارزش افزوده یک واحد گوشت مرغ را در قیمتتهای داخلی و قیمتتهای مرزی حساب کنیم. بدین منظور، علاوه بر نرخهای تعرفه بر کالا و نهاده ها و نرخ ارز، باید سهم هزینه و نهاده های مورد استفاده در یک واحد تولید گوشت مرغ مشخص

شود. جدول ۸ سهم هزینه اقلام مختلف تشکیل دهنده قیمت تمام شده یک کیلوگرم گوشت مرغ را که بر اساس جدولهای ترکیب هزینه‌های تولید در سالهای مختلف محاسبه شده است نشان می‌دهد.

جدول ۸. سهم هزینه اقلام مختلف تشکیل دهنده قیمت تمام شده یک کیلوگرم

گوشت مرغ

(واحد: درصد)

سال	هزینه خرید جوجه یکروزه	هزینه خوراک	هزینه دارو و دامپزشکی	هزینه پرسنی	هزینه سوخت آب و برق	هزینه استهلاک	هزینه نگهداری	هزینه سرمایه گذاری	جمع
۶۱	۱۳/۵	۶۱/۵	۳/۷	۶/۴	۴/۲	۳/۵	۲/۷	۴/۵	۱۰۰
۶۲	۱۴/۷۵	۵۹/۵	۳/۸	۶/۸	۲/۹	۳/۷۵	۲/۷۵	۴/۷۵	۱۰۰
۶۳	۲۰	۵۵/۹	۳/۵	۸/۸	۲/۹	۲/۴	۲/۴	۴/۱	۱۰۰
۶۴	۲۱/۲	۵۴/۹	۲/۷	۸/۲	۴/۹	۲/۲	۲/۲	۳/۸	۱۰۰
۶۵	۱۹	۵۶/۶	۳/۹	۶/۹	۳/۹	۳/۴	۲/۳	۳/۹	۱۰۰
۶۶	۱۹/۱	۵۸/۹	۵/۵	۵/۸	۲/۷۵	۲/۴	۱/۶	۳/۸	۱۰۰
۶۷	۱۵/۵	۶۱/۸	۵	۶/۱	۳	۲/۵	۲/۳	۳/۸	۱۰۰
۶۸	۱۴/۵	۶۲/۵	۵/۱	۶/۲	۳/۱	۲/۵	۲/۳	۳/۸	۱۰۰
۶۹	۱۴/۷۵	۶۲/۲۵	۴/۷۵	۶/۵	۳/۲۵	۲/۴	۲/۲۵	۳/۷۵	۱۰۰
۷۰	۱۳/۷	۶۴	۴/۷	۶/۷۵	۲/۹	۲/۲۵	۱/۸	۳/۸	۱۰۰
۷۱	۱۶/۵	۶۱/۷	۳/۴	۶/۵	۳/۲۵	۳/۷۵	۱/۵	۳/۴	۱۰۰
۷۲	۱۶/۴	۶۲	۳/۹	۵/۹	۳/۵	۳/۴	۱/۵	۳/۴	۱۰۰
۷۳	۱۵/۶	۶۲	۵/۵	۵/۵	۲/۷۵	۳/۵	۲/۲	۳/۶۵	۱۰۰
۷۴	۱۸	۶۰/۲۵	۵/۵	۴/۵	۲/۴	۳/۸	۲/۱۵	۲/۴	۱۰۰
۷۵	۱۸/۵	۷۵/۵	۵/۷۵	۴/۵	۳/۲۵	۴/۷	۲/۲۵	۳/۴۵	۱۰۰
۷۶	۱۷/۵	۵۸/۹	۵/۷۵	۴/۲	۳/۲	۴/۸	۲/۲	۳/۳۵	۱۰۰
۷۷	۱۷/۷۵	۶۱/۴۵	۴/۹	۴/۲	۲/۹	۳/۵	۱/۹	۳/۴	۱۰۰
۷۸	۱۷/۴	۶۱	۵	۴/۱	۳/۱	۴/۲	۱/۶	۳/۶	۱۰۰

مأخذ: محاسبات تحقیق بر اساس جدولهای ترکیب هزینه‌های تولید یک کیلوگرم گوشت مرغ، معاونت امور دام وزارت جهادسازندگی، گزارش سالهای ۷۸-۷۷؛ شرکت پشتیبانی امور دام و طیور، دفتر آمار و بودجه برای سالهای ۶۱-۶۹

همچنین با توجه به تعریفی که برای ارزش افزوده ارائه شد، لازم است سهم هزینه‌های

مبادله‌پذیر و مبادله‌ناپذیر در ترکیب هزینه‌های تولید یک کیلوگرم گوشت مرغ مشخص شود.

در این مطالعه، از میان عوامل مختلف تشکیل دهنده قیمت تمام شده گوشت مرغ،

هزینه‌های سوخت، آب، برق و تعمیر و نگهداری به عنوان هزینه‌های مبادله‌ناپذیر در نظر

گرفته می‌شود. علاوه بر این، بخش عمده‌ای از نهاده‌های مورد استفاده در صنعت مرغداری بویژه

اندازه گیری آثار ...

دان و دارو، وارداتی است. هر چند درصد وابستگی هر یک از نهاده‌ها بسته به شرایط در طی سالهای مختلف متفاوت و در حال کاهش بوده، ولی به طور متوسط حدود ۷۰ درصد دان مورد نیاز طی سالهای ۶۱ تا ۷۸ وارداتی بوده است.

جدول ۹. سهم هزینه نهاده‌های مبادله‌پذیر، وارداتی و داخلی در قیمت تمام شده

هر کیلوگرم گوشت مرغ و نرخ حمایت مؤثر از آن طی سالهای مختلف

(واحد: درصد)

سال	شرح	هزینه نهاده‌های مبادله‌پذیر (۱)	هزینه نهاده‌های وارداتی (۲)	هزینه نهاده‌های داخلی (۳)	نرخ حمایت مؤثر (۴)
۶۱		۷۸/۷	۶۱/۶	۱۷/۲	—
۶۲		۷۸	۶۰/۷	۱۷/۷	—
۶۳		۷۹/۴	۶۱/۸	۱۷/۶	—
۶۴		۷۸/۵	۶۰/۲	۱۸/۳	-۹/۹۰
۶۵		۷۹/۵	۶۰/۶	۱۸/۹	-۵۰/۴
۶۶		۸۳/۵	۶۳/۸	۱۹/۶	۶/۱
۶۷		۸۲	۵۷/۲	۲۴/۷	۹/۲
۶۸		۸۱	۵۶/۶	۲۴/۴	۶/۷
۶۹		۸۱/۲۵	۵۶/۴	۲۴/۸	۷۷/۱
۷۰		۸۲	۵۷/۵	۲۴/۵	۳۰۴/۵
۷۱		۸۱/۵	۵۵/۴	۲۶/۵	۱۶۵/۷
۷۲		۸۲/۳	۴۴/۳	۳۸	-۶۱/۴
۷۳		۸۳	۴۴/۴	۳۹/۶	۵۲/۵
۷۴		۸۳/۵	۴۸/۶	۳۴/۹	۸۹
۷۵		۸۱/۷۵	۵۳/۲۵	۲۵/۸	۱۳۲/۵
۷۶		۸۱/۵	۵۱	۳۰/۵	۱۱۸/۸
۷۷		۸۴	۴۶	۳۸	۵۹/۷
۷۸		۸۳/۴	۴۹/۴	۳۴	-۷۴/۱

منبع: ستونهای ۱ تا ۳، محاسبات تحقیق براساس جدول ۸ و گزارشهای داخلی شرکت پشتیبانی امور دام و طیور، دفتر برنامه‌ریزی و بودجه و تشکیلات و ستون ۴، محاسبات تحقیق براساس داده‌های مورد نظر و روابط ۳ تا ۷

با در اختیار داشتن عوامل مختلف مربوط به روابط ارزش افزوده و نرخ حمایت مؤثر،

محاسبه این نرخ بسادگی امکانپذیر خواهد بود.

شایان ذکر است که نرخ ارزش تخصیص یافته برای واردات نهاده‌های صنعت مرغداری طی

سالهای ۶۱ تا ۷۸، نرخ ارزش رسمی بوده و نرخهای حمایت مؤثر نیز بر همین اساس محاسبه گردیده

است. همچنین نرخ تعرفه بر واردات نهاده‌ها صفر فرض شده است. افزون بر این، نرخهای حمایت مؤثر بر اساس روابط یادشده در این بخش و با استفاده از داده‌های مورد نظر به شرح جدولهای این مقاله محاسبه شده است.

نتیجه‌گیری

چنانکه هنگام محاسبه نرخ حمایت اسمی و نرخ حمایت ضمنی گفته شد، نرخ ارز مورد استفاده در محاسبه نرخ حمایت اسمی و تبدیل قیمت‌های جهانی به پول داخلی، نرخ ارز اسمی است و نرخ ارز مورد استفاده در محاسبه نرخ حمایت ضمنی، نرخ ارز واقعی است. قیمت جهانی نیز برای محاسبه این دو نرخ، قیمت سیف کالا به علاوه هزینه‌های مختلفی است که از نقطه ورود کالا به مبادی ورودی کشور تا رسیدن آن در شبکه توزیع داخلی به گونه‌ای که امکان مقایسه آن با قیمت‌های داخلی وجود داشته باشد، بر روی آن انجام می‌شود. این نرخ‌ها که براساس روابط ۱ و ۲ و داده‌های جدولهای ۱ تا ۶ محاسبه شده‌است به ترتیب در ستونهای ۳ و ۴ جدول ۷ ملاحظه می‌شود. تحلیل نتایج ناشی از مداخله در بازار گوشت مرغ نیز بر مبنای همین نرخها صورت می‌پذیرد. سایر نرخهای حمایت اسمی نیز که در ستونهای ۱ و ۲ این جدول آمده، تنها برای ارائه تصویری روشنتر از چگونگی تأثیر نرخهای متفاوت ارز و هزینه‌هایی است که در داخل کشور بر روی گوشت مرغ وارداتی انجام می‌شود.

مقادیر به دست آمده برای نرخهای حمایت اسمی و ضمنی در ستونهای ۳ و ۴ جدول ۷، تغییرات این نرخها را در طول دوره مورد بررسی نشان می‌دهد. این تغییرات بر این نکته تأکید دارد که در تحلیل اثرات ناشی از مداخله در قیمتگذاری کالاها با استفاده از ابزار نرخ حمایت و قیمت‌های جهانی به عنوان مبنای مقایسه، بهتر است به جای توجه به این نرخها در یک سال مشخص به روند نرخها در طول یک دوره زمانی توجه شود.

علامت منفی نرخهای حمایت در برخی از سالها نشان داده که به جای حمایت از تولیدکنندگان گوشت مرغ طی سالهای فوق، از آنها مالیات دریافت شده است. البته درصد این

مالیات زمانی که نرخ ارز واقعی به جای نرخ ارز اسمی (موزون) برای تبدیل قیمت‌های جهانی به پول داخلی مورد استفاده قرار می‌گیرد کمتر است. از مثبت بودن نرخ‌های حمایت اسمی در سال‌های ۷۰ به بعد می‌توان چنین برداشت کرد که تغییر جهت سیاست‌های قیمت‌گذاری گوشت مرغ از سیاست‌های تثبیت قیمت به قیمت‌های تضمینی، در عمل، به سوی حمایت از تولید جهت‌گیری داشته‌اند. عددهای به دست آمده در مورد نرخ حمایت مؤثر، این نکته را گوشزد می‌کند که مقادیر این نرخ بجز سال‌های ۶۴ و ۶۵ در فاصله زمانی ۶۴ تا ۶۹ و سال‌های ۷۲ و ۷۸ در فاصله زمانی ۷۰ تا ۷۸ مثبت شده و میانگین آن طی دوره مورد بررسی نیز $۵۳/۲$ درصد بوده است. این موضوع نشان می‌دهد که تأثیر سیاست‌های حمایت دولت از صنعت مرغداری بر ارزش افزوده این صنعت مثبت بوده است. کاهش شدید نرخ حمایت مؤثر در سال‌های ۷۲ و ۷۸ نسبت به سال‌های قبل از آن، با وجود مثبت بودن نرخ حمایت اسمی گوشت مرغ در این سال، حاکی از تأثیرپذیری زیاد ارزش افزوده صنعت مرغداری نسبت به تغییرات نرخ ارز است؛ زیرا نرخ ارز اسمی از $۶۵/۷۳$ ریال در سال ۷۱ به $۱۶۴۶/۲۹$ ریال در سال ۷۲ افزایش یافته و از اواخر سال ۷۷ و اوایل سال ۷۸ نیز ارز تخصیصی به واردات نهاده‌ها از ارز رسمی به ارز واریزنامه‌ای تغییر یافته است.

مقایسه نرخ‌های حمایت اسمی در ستون‌های ۲ و ۳ جدول ۷ که هر دو براساس معادل قیمت‌های مرزی ولی با نرخ‌های متفاوت ارز صورت گرفته است، نشان‌دهنده تغییرات ناشی از ارز مورد استفاده برای تبدیل قیمت‌های مرزی به پول داخلی است. با توجه به اینکه ارز مورد استفاده برای محاسبه نرخ حمایت اسمی، نرخ ارز اسمی (موزون) بوده و این نرخ بجز سال‌های ۷۲ و ۷۳ عمدتاً نرخ بالاتری نسبت به ارزی داشته است که در طی سال‌های مختلف بیشتر به واردات گوشت مرغ تخصیص یافته لذا به نظر می‌رسد نرخ‌های حمایت اسمی محاسبه شده، کمترین میزان نرخ حمایت اسمی از گوشت مرغ باشد.

مقایسه نرخ‌های حمایت اسمی در ستون‌های ۱ و ۲ جدول ۷ نیز گویای آن است که اگر به جای معادل قیمت‌های مرزی گوشت مرغ، قیمت مرزی این کالا، بدون در نظر گرفتن هزینه‌های مذکور در جدول ۴ مبنای مقایسه قیمت‌های جهانی و قیمت‌های داخلی قرار گیرد، نرخ حمایت اسمی

مقادیر بیشتری را نشان خواهد داد. و یا در سالهایی که این نرخ منفی است اعمال مالیات کمتری را بر تولید کنندگان نشان می دهد. البته همان طور که پیشتر اشاره شد، در بیشتر مطالعات مربوط به محاسبه نرخ حمایت، هزینه های حمل و نقل، انبارداری، فراوری و تفاوت کیفیت کالای داخلی و کالای خارجی باید به قیمت های خارجی اضافه شود، به گونه ای که امکان مقایسه آنها با قیمت های تولید کننده داخلی در نقطه ای مشخص (که به طور معمول سر مزرعه و یا در مراکز عمده توزیع است) فراهم آید.

با توجه به اینکه نرخ های حمایت اسمی، ضمنی و مؤثر محاسبه شده در این مقاله تنها دربرگیرنده اثرات مداخله مستقیم قیمت در مورد گوشت مرغ و نهاده های به کار رفته در تولید این کالا است و شامل اثرات ناشی از سیاست هایی که به طور غیرمستقیم بر بخش کشاورزی، محصولات دامی و گوشت مرغ تأثیر می گذارد، نمی شود، لذا ضرورت انجام مطالعات دیگری در مورد اثرات مداخلات غیرمستقیم دولت، از جمله سیاست های ارزی پیشنهاد می شود.

همچنین به منظور امکان مقایسه ساختار حمایت از محصولات مختلف دامی، بر لزوم محاسبه نرخ های حمایت در مورد سایر محصولات دامی نظیر گوشت قرمز، شیر و لبنیات طی دوره زمانی مشابه، تأکید می شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی

منابع

۱. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، اداره آمار اقتصادی، دایره شاخص بهای خرده فروشی کالاها و خدمات مصرفی.
۲. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۹)، اداره آمار اقتصادی، دایره شاخص بهای عمده فروشی کالاها.
۳. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، اداره حساب های اقتصادی، گزارش اقتصادی و ترازنامه بانک مرکزی سال های مختلف.

۴. بلا، بالاسا (۱۳۶۸)، استراتژیهای توسعه در کشورهای نیمه صنعتی، تحلیلی تطبیقی، ترجمه محمد علی، حق وزارت برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی اجتماعی.
۵. پیرائی، خسرو (۱۳۷۳)، اثر سیاستهای قیمتی گندم بر هزینه دولت و اجتناع، پایان نامه دکتری، دانشگاه تربیت مدرس.
۶. چیدری، امیرحسین و جلال سالم (۱۳۷۵)، بررسی سیاست آزادسازی قیمت گوشت مرغ در ایران، مقاله ارائه شده در اولین کنفرانس اقتصاد کشاورزی ایران.
۷. دبلیو.ام. کوردن (۱۳۷۱)، تئوری حمایت، ترجمه احمد شاه رکنی، دانشگاه علامه طباطبائی.
۸. رحیمی، عباس (۱۳۷۹)، سیاستهای حمایت از بخش کشاورزی، مطالعه موردی بخشهای دام و شیلات کشور.
۹. سازمان دامپروری کشور (۱۳۶۴)، نگاهی به برنامه ریزی تولید خودکفایی طیور کشور.
۱۰. شرکت پشتیبانی امور دام و طیور (۱۳۷۹)، دفتر برنامه ریزی، بودجه و تشکیلات، تحلیلی بر صنعت مرغداری (گذشته، حال، آینده).
۱۱. شرکت پشتیبانی امور دام و طیور، دفتر برنامه ریزی، بودجه و تشکیلات، گزارشهای داخلی در مورد ضریب وابستگی اقلام دان و طیور و مرغ گوشتی و تخمگذار.
۱۲. صفوی، راشد (۱۳۷۱)، برآورد تابع تقاضای محصولات پروتئینی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.
۱۳. ناصری گیوی، بهلول (بهمن ۱۳۷۷)، به بهانه طرح آزادسازی مرغ و تخم مرغ، صنعت مرغداری، شماره ۴۷.
۱۴. معز (آذر ۱۳۷۸)، بررسی آماری صنعت مرغداری در دنیا، صنعت مرغداری، شماره ۵۲.
۱۵. فرزین وش، اسدالله (۱۳۷۲)، مشکل تنظیم نرخ ارز در کشورهای در حال توسعه، مؤسسه تحقیقات پولی و بانکی.
۱۶. گمرک جمهوری اسلامی ایران، سالنامه آمار بازرگانی خارجی کشور سالهای مختلف.

۱۷. مؤسسه پژوهشها و مطالعات بازرگانی (۱۳۷۶)، قانون مقررات صادرات و واردات ایران.
۱۸. مؤسسه پژوهشهای بازرگانی (۱۳۶۱)، گزارشی از وضعیت مرغ و تخم مرغ از سری انتشارات کالایی وزارت بازرگانی شماره ۱۳.
۱۹. مؤسسه پژوهشهای بازرگانی (۱۳۶۷)، مرغ و تخم مرغ، از سری انتشارات کالایی وزارت بازرگانی شماره ۱۵.
۲۰. مرکز آمار ایران، سالنامه آماری سالهای مختلف.
۲۱. مرکز آمار ایران، نشریات آماری کشتارگاههای دام، سالهای مختلف.
۲۲. مرکز آمار ایران، نتایج آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار، سالهای مختلف.
۲۳. مشیری، سعید (۱۳۶۶)، قیمتگذاری و نتایج اقتصادی آن در ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.
۲۴. وزارت امور اقتصادی و دارایی (۱۳۷۴)، معاونت امور اقتصادی، تخصیص بهینه منابع برای خودکفایی در تأمین گوشت.
۲۵. وزارت جهاد سازندگی (۱۳۷۷)، دفتر مطالعات جامع، خلاصه وضعیت موجود بخش کشاورزی.
۲۶. وزارت جهادسازندگی (۱۳۷۸)، معاونت امور دام، مدیریت طرح و بررسیهای اقتصادی، تحلیلی از برنامه دوم توسعه اقتصادی کشور در زیربخش دام و طیور.
۲۷. وزارت جهادسازندگی (۱۳۷۷)، معاونت امور دام، اداره کل طیور، طرح ساماندهی صنعت مرغداری کشور.
۲۸. وزارت جهادسازندگی، معاونت امور دام، مدیریت طرح و بررسیهای اقتصادی گزارشهای سالهای مختلف.
۲۹. وزارت کشاورزی (۱۳۷۴)، مرکز مطالعات اقتصاد کشاورزی، اقتصاد سیاسی قیمتگذاری محصولات کشاورزی، ویراستار او. کروگر، مترجم سیاوش مدیری.

۳۰. وزارت کشاورزی (۱۳۷۸-۷۹)، مؤسسه پژوهشهای برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی، بررسی هزینه تولید و پیشنهاد قیمت تضمینی خرید محصولات کشاورزی.
31. Bahatia, M.S. (1995), Agricultural pricing, marketing and international trade under new economic environment, *Indian Journal of Agricultural Economic*, Vol.49, No. 3, July-Sept.
32. Balassa, B. (1971), Structure of protection in developing countries, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
33. FAO, Production year book, various years.
34. FAO, Trade year book, various years.
35. International Financial Statistics, various years.
36. Krueger, A.O., M. Schiff and A. Valdes (1988), Agricultural incentives in developing countries, measuring the effect of sectoral and economy wide policies, *The World Bank Economic Review*, Vol. 2, No 3: 255-271.
37. Krueger, A.O., M. Schiff and A. Valdes (1991), The political- economy of agricultural pricing policy, Vol.3, Africa and Mediterranean, World Bank Comparative Study, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
38. Noham, Elmahdi (1995), The measuring of agricultural price policy and exchange rate regimes on Egyptian agriculture, Ph.D Dissertation, University of Colorado.
39. Prez, Nicostrato Domingo (1995), Commodity price stabilization and trade liberalization, The case of corn and livestock in the Philippines, Ph.D. Dissertation, Virginia State University.
40. Scandizzo, Pasquale (1989), Measure of protection, Methodology

economic interpretation and policy relevance, FAO, Rome.

41. Scandizzo, Pasquale and Bruce Colin (1980), Methodologies for measuring agricultural price intervention effects, *World Bank Staff Working Paper*, No 394.

42. Tolley, G.S., T. Vinod and C.M. Wong (1982), Agricultural price policies and the developing countries, A World Bank Publication, Washington D.C.

43. Valdes, A. and R. Bautistuta (1993), The bias against agriculture: Trade and macro economic policies in developing countries, Sanfrancisco.

